

Полозенко Д.В.,

доктор економічних наук, професор,
заслужений економіст України,
завідувач відділу бюджетних видатків
економічного і соціального розвитку
НДФІ ДННУ “Академія фінансового управління”

ПРО ГРОШІ, ІНФЛЯЦІЮ ТА ФІНАНСИ У ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Розкриваються зміст і функції грошей, зауважується, що гроші як засіб платежу використовуються при взаємовідносинах із фінансовою системою, а також розроблено пропозиції щодо зміцнення гривні й державних фінансів.

The article reveals the content and functions of money. The author notes that money as a means of payment is used in mutual relations with the financial system and also advances suggestions aimed at consolidating hryvnia and state finances.

Сучасні гроші є продуктом людської винахідливості, природною базою виникнення й розвитку фінансової системи. У економічній літературі гроші трактують по-різному: як економічні відносини між суб'єктами господарювання, як товар, символ вартості, благо, загальний еквівалент тощо. Пол Самуельсон розглядає сучасні гроші як засіб обміну, стандартну одиницю, в якій виражено ціни й борги¹.

Останніми роками з'явилися нові форми грошей: бартер, товарні, електронні гроші. Варто нагадати, що сутність грошей проявляється при виконанні ними функцій, тобто коли вони виступають як міра вартості, засіб обігу, платежу, нагородження та як світові гроші. Ці їх функції визнають більшість науковців, аналітиків, праці яких присвячено цій проблематиці. Так, функція грошей як *міри вартості* виявляється при вимірюванні вартості товару. При цьому визначається ціна товару — грошовий вираз його вартості. Завдяки функції грошей як *засобу обігу* забезпечується акт купівлі-продажу товару, відбуваються економічні відносини між суб'єктами господарювання, здійснюється процес відтворення. У сучасних умовах гроші також використовуються при викупі державних промислових підприємств, житлово-комунальних об'єктів тощо.

При взаємовідносинах із фінансовою системою під час сплати податків, кредитною системою, погашенні заборгованості гроші виконують функцію *засобу платежу*. При цьому переважна частина грошового обігу відбувається в безготівковій формі, що скорочує потребу в готівкових коштах. Гроші як *засіб нагородження* виступають у вигляді відкладеного на майбутнє платоспроможного попиту, купівельної спроможності та виконують цю функцію за умови, що їх вартість не зміниться в часі. Утім, за великої інфляції гроші втрачають

---

¹ Самуельсон П. Економіка. — Львів: Світ, 1993. — С. 231.

можливість виконувати свої функції, як це мало місце в 1992—1993 роках, коли середньомісячне зростання цін становило 50 %, а на кінець 1993 року ціни зросли у 167 разів.

Головну роль при здійсненні науково-технічних, економічних та культурних взаємовідносин між державами, суб'єктами господарювання відіграють *світові гроші*. Спочатку така роль належала золоту, потім долару, який і зараз певною мірою виконує цю функцію, адже розрахунки відбуваються в основному в євро й доларах США.

Слід підкреслити, що економісти США та більшості західноєвропейських країн не визнають зазначеної класифікації функцій грошей. Так, американські науковці вважають, що гроші виконують три функції: засобу обігу, міри вартості й засобу нагромадження. Функцію платежу вони об'єднують із функцією обігу. На нашу думку, такий висновок потребує додаткових обґрунтувань. Не можна допустити, щоб функції грошей визначало географічне положення країни, адже гроші різних країн виконують ті самі функції, виняток становить поки що лише функція світових грошей.

Сфера діяльності американського долара розширюється. Ця валюта має у грошовій масі України значну питому вагу. За даними вітчизняних економістів, у грошовому агрегаті (M_3) американський долар у серпні 2007 року становив понад 40 %². Такий рівень є загрозливим для держави й потребує скорочення до рівня розвинутих країн світу. Поступова дедоларизація, яка проводиться в Україні, приведе до підвищення ролі гривні як у внутрішньому, так і зовнішньому обороті. Отже, можна констатувати, що гривня не набуває й не втрачає жодних притаманних їй функцій, хоча деякі українські економісти вважають, що вона виконує лише окремі функції, а функцію повноцінних грошей — готівковий і безготівковий долар³. На наш погляд, вартість товарів і послуг може вимірюватися у валюті іншої країни лише в період глибокої інфляції, але гривня й за цих обставин залишається зі своїми функціями. З цього приводу Пол Самуельсон зауважив: “Якщо гроші повинні мати цінність, необхідною умовою є обмеження їх кількості. Якби випуск паперових грошей був настільки необмежений, що вони практично стали би безоплатним благом, у людей їх стало б так багато, що всі ціни, заробітна плата, доходи зростали б нескінченно. Ось чому функції контролю над грошовою та банківською системами не передаються приватним групам, а завжди залишаються в руках держави”⁴. Згодом, у 2004 році, Пол Самуельсон і Вільям Нордхауз у монографії “Економікс” наголошували: “На зміну добі товарних грошей прийшла доба паперових грошей. Гроші тепер легко зберігати і використовувати. Тому засобом обміну було обрано саме паперові гроші. Ми не використовуємо гроші для безпосереднього вжитку, ми, навпаки, витрачаємо їх.

---

² Див. журнал “Економіст”. — 2007. — № 29—32.

³ Див. газету “Дзеркало тижня”. — 2007. — № 19.

⁴ Самуельсон П. Зазнач. праця. — С. 233—234.

Навіть якщо ми приймаємо рішення накопичувати гроші, то лише для того, щоб потім їх витратити”⁵.

У цьому контексті зауважимо: за даними НБУ, гривневі депозити фізичних осіб у національній валюті збільшилися у 2006 році проти 2003-го на 36,1 %, тоді як депозити в іноземній валюті — на 30,6 %⁶. Це свідчить про скорочення дедоларизації економіки України, а також про зростання довіри громадян і бізнесу до національної валюти. У сучасних умовах питання не в тому, яка валюта повноцінніша, а в тому, наскільки небезпечним є запозичення грошей на зовнішньому ринку, адже там, де є приплив капіталу, має місце відплив у формі дивідендів.

Проте еволюція грошей не закінчується, вона триває. Останніми роками дедалі активніше обговорюється феномен електронних грошей (ЕГ), які потребують спеціального дослідження й поки що тлумачаться неоднозначно. Деякі науковці під ЕГ розуміють грошові зобов'язання емітента в електронному вигляді, які знаходяться в електронному пристрої в розпорядженні користувача⁷. М.І. Савлук серед трьох підходів до визначення електронних грошей надає перевагу другому підходу, який адекватний сучасному, досить високому рівню електронізації грошового обігу і глибшому, науково осмисленому розумінню природи цих процесів⁸. В.Д. Лагутін вважає, що ЕГ — це умовна назва коштів, які використовуються їхніми власниками на основі електронної системи банківських послуг⁹. А.А. Чухно наголошує, що електронні гроші — це пластикова картка та її види, дебетна і кредитна картка, банк-емітент кредитних карток і банківський еквайер, платіжна система, пресингові центри, комунікативні центри тощо¹⁰.

З наведеного можна зробити висновок, що основу цих поглядів становить не лише новизна категорії, а й те, що не менш важливо: ЕГ не є самостійною, самодостатньою формою грошей¹¹.

В умовах поширення процесу глобалізації та ринкових відносин деякі економісти дійшли думки, що трудова теорія вартості товару начебто вступила в суперечність із сучасним економічним процесом і тому не відповідає вимогам суспільного виробництва. На цій підставі вони роблять висновок, що краще було б від функції грошей як міри вартості відмовитися¹². Слід зауважити, що К. Маркс функцію грошей як міри вартості аналізував окремо, розглядав її як функцію

---

⁵ Самуельсон П.Е., Нордхауз В.Д. Економікс. — М.; Санкт-Петербург; К., 2000. — С. 423.

⁶ Статистичний щорічник України за 2006. — С. 421.

⁷ Електронні гроші: сутність та порівняльний аналіз якісних властивостей // Вісник НБУ. — 2004. — Лист. — С. 10.

⁸ Савлук М.І. Електронні гроші: сутність та порівняльний аналіз якісних властивостей // Вісник НБУ. — 2004. — Лист. — С. 10–14.

⁹ Лагутін В.Д. Гроші та грошовий обіг. — К.: Знання, 1999. — С. 13.

¹⁰ Чухно А.А. Твори. Становлення та розвиток ринкової економіки. — К., 2006. — С. 504.

¹¹ Савлук М.І. Зазнач. праця.

¹² Лушин С.И. Функции денег и финансы // Финансы. — 2006. — № 6. — С. 65.

вимірювання суспільно необхідної праці, оскільки вона формує вартість товару й масштаб цін.

Отже, гроші залишаються загальним еквівалентом і мірилом вартості різних товарів; не вони роблять товари співмірними, а втілена в них абстрактна, суспільно необхідна праця. В умовах ринкової економіки роль грошей із притаманними їм функціями зростає, посилюється значення закону грошового обігу, який передбачає оптимальну суму грошей, потрібних для забезпечення відтворювального процесу, й визначається за формулою:

$$M_n = \frac{PQ}{V},$$

де M_n — потрібна кількість грошей;

PQ — сума реалізованих товарів;

V — середня кількість оборотів за відповідний період.

Зазначена формула може уточнюватися з урахуванням стану реалізації товару, обсягу товарів, проданих у кредит, тощо. Порушення закону грошового обігу веде до негативних наслідків, впливає на економічне зростання, що спостерігалось останніми роками, коли співвідношення між продуктивністю праці й заробітною платою було істотно порушено. У 2004 році розрив між такими чинниками становив 7,5 в. п., у 2005-му — 21,2 в. п. і в 2006 році — 16,1 в. п.¹³ При цьому слід наголосити, що вимоги закону грошового обігу стосуються країн не лише з розвинутою, а й із перехідною економікою, до яких належить і Україна.

Економічне зростання країни відбувається завдяки використанню внутрішніх і зовнішніх ресурсів. При цьому зовнішнє запозичення капіталу потребує особливої уваги уряду й Національного банку України. Отримуючи іноземні кошти, країна виграє 2-3 % за ціною, та при цьому вона імпортує ризики, інфляцію. Зрештою великі запозичення на зовнішніх ринках можуть призвести до кризової ситуації. Саме з цих причин НБУ обмежує запозичення за кордоном під високі проценти, особливо економічно слабкими комерційними банками.

В Україні з'явилося чимало іноземних банків: 17 із 42-х банків мають 100-відсотковий іноземний капітал. Утім, вони не вплинули на вартість кредиту, середня ставка якого в доларах становить 13,5 %, а депозит у іноземній валюті — 7—11 % річних¹⁴. Кількість іноземних банків може створювати проблеми для української банківської системи. Уже сьогодні ускладнюється надання кредиту суб'єктам господарювання; банкам важко знайти платоспроможного клієнта, який погодився б одержати кредит за діючою сьогодні вартістю, до того ж у великому розмірі. Це стосується як вітчизняних, так і іноземних банків. Здавалося б, є підстави для зниження кредитних ставок. Але деякі керівники іноземних банків заявляють, що вони знизять вартість кредиту лише за відсутності попиту на нього. Тобто ніколи, адже попит на кредит буде доти, доки існуватимуть гроші.

¹³ Див. газету "Дзеркало тижня". — 2007. — 20 жовт.

¹⁴ Див. журнал "Обрій". — 2007. — № 34. — 30 вер.

Іноземні банки оцінюють український ринок як один із найбільш лібералізованих, де частка держави в банківському капіталі становить лише 10 % і на один банк у середньому припадає 2,3 млн євро активів, що вдесятеро менше, ніж у Польщі. Саме лібералізований ринок приваблює іноземний капітал, який вже домінує в економіці деяких країн Центральної та Східної Європи й диктує свої умови обслуговування. Досить послатися на UniCredit банк, який у Хорватії має 20 % ринку, а придбавши Укрсоцбанк, матиме 7 % українського ринку. Безперечно, частка іноземних банків в Україні зростатиме, й кожен із них намагатиметься стати монополістом. Це завдасть шкоди малим і середнім банкам України, яким буде важко знайти свою нішу.

Не виключено, що зазначені процеси впливатимуть на стан інфляції, адже гроші й інфляція тісно взаємодіють між собою. Інфляція — це складне, багатогранне явище, яке впливає на соціальні, економічні й політичні процеси у країні. В Україні останніми роками інфляція набула досить високих темпів. Державний комітет статистики повідомив, що споживчі ціни в листопаді 2007 року підвищилися на 2,2 %, індекс споживчих цін досяг 14,2 %, за величиною він поступається лише рівню 2000 року, коли інфляція становила 125,8 %. Зауважимо, що оптимальний рівень річної інфляції становить 2-3 %.

Слід зазначити: на зростання рівня інфляції вплинуло останнє підвищення пенсій, заробітної плати, соціальних виплат. За даними Держкомстату України, доходи населення у 2007 році порівняно з 2006-м збільшилися на 34,7 % (жовтень до жовтня), виробництво харчових продуктів — на 10 %, а ВВП — лише на 7,3 %. Різко зросли ціни на пальне (9,1 %) і комунальні послуги (3,8 %). Можна прогнозувати, що інфляційний тиск не послабиться, тому НБУ разом із урядом має проводити жорсткішу монетарну політику, сприяти прискоренню темпів надходження прямих іноземних інвестицій.

До речі, більшість країн Європи запровадили нову монетарну політику, яка ґрунтується на тому, що уряд визначає темпи зростання інфляції, а Національний банк усіяко утримує заданий урядом курс. У недалекій перспективі така монетарна політика має бути запроваджена й в Україні, оскільки вона сприяє стабільності всієї банківської системи. Проте спочатку треба створити відповідні умови. По-перше, сформувати ефективно діючий фондовий ринок, для чого повинні з'явитися ефективні інвестиційні компанії, спроможні впливати на розвиток економіки регіонів і країни в цілому. По-друге, досягти стабільної політичної й економічної ситуації, завершити інституційні реформи у сфері фондового ринку й капіталу.

Треба зауважити, що поняття “фондовий ринок”, “фінансовий ринок” і “грошовий ринок” поки що дискутуються. Деякі економісти вважають, що грошовий ринок ґрунтується на забезпеченні юридичних і фізичних осіб грошима як засобом обігу. Фінансовий ринок сформувався на основі двох функцій грошей — засобу платежу й засобу нагромадження¹⁵. Що стосується фондового ринку, то деякі

---

¹⁵ *Опарін В.М.* Фінансова система України: теоретико-методологічні аспекти. — К.: КНЕУ, 2005. — С. 150.

економісти відносять до нього довгострокові цінні папери, а до грошового ринку — гроші й короткострокові цінні папери¹⁶.

Отже, для запровадження нової монетарної політики треба завершити структурну реформу фондового ринку. Для цього слід прийняти закон про фондовий ринок, у якому вписати зміст поняття фондового ринку, а також таких категорій, як “ринок капіталу”, “фінансовий ринок”, “грошовий ринок”, із тим щоб визначити структуру кожного такого ринку.

При розкритті функцій грошей було наголошено, що гроші як засіб платежу використовуються при взаємовідносинах із фінансовою та кредитною системами. До речі, ця функція грошей сприяла появі не лише державних фінансів, а й фінансів підприємств, домашніх господарств.

Слід зауважити, що в умовах Радянського Союзу функції фінансової системи зводилися практично до державних фінансів, тоді як функції фінансів підприємств визначалися інструкціями, рекомендаціями, розробленими центральними органами влади. Такі категорії, як “фондовий ринок”, “кредитний ринок”, “валютний ринок” узагалі не визнавалися. Звідси можна уявити місце, яке посідали фінанси на рівні окремого підприємства.

Ринкові реформи в Україні, які розпочалися в 1990-х роках, хоча й супроводжувалися майже некерованими процесами, сприяли відродженню реальних фінансових відносин, які ґрунтувалися на грошах, що частково були позбавлені функції міри вартості. Про те, що за ринкових відносин роль державних фінансів, особливо державного бюджету, зростає, свідчать такі цифри. Доходи зведеного бюджету збільшилися з 91 529 млн грн у 2004 році до 171 811 млн грн у 2006-му. При цьому податкові надходження зросли майже вдвічі, неподаткові — в 1,65 разу. Питома вага податків у зведеному бюджеті 2006 року становила 32 % проти 29 % у 2004-му¹⁷. Як видно, у трансформаційній економіці роль державного бюджету в соціально-економічному розвитку має тенденцію до стійкого зростання.

Треба сказати, що значна частина видатків зведеного бюджету спрямовувалася на підтримку непродуктивних секторів, тоді як оновлення інфраструктури відбувалося не так активно, як цього потребувала ситуація. Питома вага коштів державного бюджету в основному капіталі останніми роками зазнала істотних змін. У 2006 році вона становила 5,5 % проти 10,5 % у 2004-му. Власні кошти підприємств і організацій, як і в попередні роки, превалюють над іншими джерелами і становлять 57 % від загального обсягу. Капітальні інвестиції в основний капітал у 2006 році дорівнювали 125 млрд грн проти 51 млрд грн у 2003-му¹⁸. При цьому значна частина цих коштів (84,1 %) спрямовувалася в основний капітал. Аналітичні матеріали свідчать, що структура інвестицій у основний капітал потребує певного перегрупування в бік збільшення коштів у нематеріальні активи,

¹⁶ *Мозговий О.М.* Фінансовий ринок: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 1999. — С. 10.

¹⁷ Статистичний щорічник України за 2005 рік. — К.: Консультант, 2006. — С. 50.

¹⁸ Статистичний щорічник України за 2006 рік. — К.: Консультант, 2007. — С. 196.

де вони становлять лише 3 %, щоб якомога краще захистити інтелектуальну власність кожного творчого працівника. За джерелами фінансування в основний капітал переважають власні кошти підприємств і організацій. Так, питома вага інвестицій у основний капітал за рахунок коштів держбюджету у 2006 році, як і в попередньому, становила майже 1,27 % від ВВП проти 2,3 % у 2004-му, тоді як власні кошти підприємств за 2004—2006 роки — в середньому 13,5 % від ВВП.

При цьому слід наголосити, що державні фінанси забезпечують реалізацію функцій держави й тому в перспективі будуть представлені не лише бюджетом, як дехто вважає¹⁹, а й фондами цільового призначення, державним кредитом і фінансами державних підприємств.

У цьому контексті слід наголосити, що дефіцит бюджету є одним із чинників інфляції. Останніми роками дефіцит державного бюджету країни поступово зменшувався й у 2006 році дорівнював 3,8 млрд грн, або 0,7 % ВВП, у 2004-му — 10,2 млрд грн, або 3,0 % ВВП. Дефіцит державного бюджету за десять місяців 2007 року становив 4,8 млрд грн, а за жовтень зріс на 2 млрд грн²⁰. Дефіцит бюджету зумовлений, зокрема, видатками, пов'язаними з фінансуванням бюджетних програм, орієнтацією на європейські стандарти життя тощо. Для покриття дефіциту бюджету протягом 2007 року використовувалися надходження від приватизації державного майна, залишки коштів на рахунках Державного казначейства.

На жаль, економіка України, на відміну від економіки розвинутих країн, поки що не має чіткої стратегії суспільного розвитку, яка визначала б місце й роль державних фінансів, а також фінансів підприємств різних форм власності.

---

¹⁹ Юхименко П.І. Теорія монетаризму. — К.: Кондор, 2008. — С. 319.

²⁰ За даними Міністерства фінансів України.